

บทความปริทัศน์ (Review Article)

ศาสนสุนทรียศาสตร์วิจารณ์

Religio-Aesthetics Criticism

อานนท์ กาญจนโพธิ์

ครูชำนาญการ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา น้อมเกล้าสมุทรปราการ

Arnon Kanjnnapho

Professional Level Teachers, Triamudomsuksanomklao Samutprakan School

arnon0863393013@gmail.com

Received: Jul 28, 2021

Revised: Aug 4, 2021

Accepted: Aug 18, 2021

Published: Aug 31, 2021

บทคัดย่อ

ระบบการกล่อมเกลาศิลปะของวิถีชีวิตไทยอยู่ภายใต้บรรพพระพุทธศาสนา แต่ด้วยธรรมชาติของศิลปะนั้นทำหน้าที่นอกประสงค์ของศาสนาอยู่หลายประการ จึงทำให้ความปรารถนาของทั้งศาสนาพุทธนิกายเถรวาทและวัฒนธรรมดนตรีต่างมีความคลาดเคลื่อนจากกัน โดยเฉพาะบัญญัติในศีลข้อที่ 7

แม้หลักนิกายเถรวาทจะปฏิเสธหลักความงามเชิงดนตรีคีตศิลป์ แต่เมื่อได้ศึกษาภูมิหลัง พบว่าในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ ปรากฏร่องรอยการนำศิลปะทางด้านดนตรีคีตศิลป์ไปใช้ในการทำความเข้าใจศาสนาโดยพระสมณโคตมตลอดจนเหล่าสาวกเป็นจำนวนมาก เช่น ในพระมหาปุริสลักขณะ มงคลสูตร สิปปสูตร อรรถกถาพระธรรมบท มังคลัตถทีปนี ทิฆนิกาย สีลขันธวรรค อีกทั้งตำนานปรัมปราจำนวนมากซึ่งประโยชน์ของศาสนานั้นสามารถนำไปสู่ความเข้าใจหลักสุนทรียศาสตร์ในแง่มุมต่าง ๆ ได้ เช่น ไตรลักษณ์องค์ออกุศลมูลในทรรศนะศิลปะ นิกายเช่นกับความงาม ศิลปะกับศีลธรรม เป็นต้น

มนุษย์จะทำงานทางด้านศาสนาจริยศาสตร์ได้นั้น ควรเป็นผู้ที่สนใจในกระบวนการสุนทรียศาสตร์ เพราะมนุษย์ที่มีความถึงพร้อมในเรื่องดังกล่าวแล้ว เขาเหล่านั้นจะไม่หยาบยื่นแนวคิดทางศาสนาอันใดอันหนึ่งให้แก่ผู้อื่นแบบตรงไปตรงมา โดยปราศจากศิลปะ แต่การถ่ายทอดองค์ความรู้ของผู้ถึงพร้อมนั้นจะประณีตงดงามน่าจดจำกว่าผู้ที่ไม่มีความรู้ศิลปะ

คำสำคัญ: ดนตรีกับศาสนา, สุนทรียศาสตร์, ดนตรีในนิกายเถรวาท

Abstract

The artistic works of the Thai people express their devotion to Buddhism. However, the arts have many extra-religious elements and therefore are viewed negatively by adherents of Theravada Buddhism, especially as a provision in the 7th precept.

Though the Theravada sect rejects the beauty of musical compositions, there is evidence in scripture of the use of music by Gotama Buddha to help his followers and disciples understand his teaching. Examples of this use of music can be found in Mahapurisalakkhana, Mongkhon Sutra, Seppa Sutra, Atthakatha Dhammap, Magalatthadipani, and Digha Nikaya Silakhandhavagga. In addition, from many myths and legends, the benefits of religion can lead to the understanding of aesthetic principles in various perspectives such as Threefold Training in Music, Akusala Mula of Art, Zen and beauty, arts and morals.

Those who work in the fields of religion and ethics should take an interest in aesthetics. Without arts, it would be more difficult to transmit religious ideas directly. The knowledge of well-grounded people is transmitted in a more exquisite and memorable way through the arts.

Keywords: music and religion, aesthetics, music in Theravada

บทนำ

สุนทรียศาสตร์คือศาสตร์แขนงหนึ่งของวิชาปรัชญา ซึ่งจะขอเริ่มอธิบายให้ทราบเพื่อให้มองเห็นภาพกว้าง ๆ ดังนี้ มนุษย์เมื่อเกิดมาแล้ว ได้มีกระบวนการระบบการพัฒนากล่อมเกลามาให้มนุษย์นั้น ๆ มีคุณภาพยิ่งขึ้นมากกว่าที่จะปล่อยให้ปรากฏดำเนินตามธรรมชาติ ซึ่งในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ค้นพบว่า กระบวนการพัฒนากล่อมเกลามนุษย์นั้น มีเครื่องมือหลักอยู่ 3 ศาสตร์ ดังนี้

1. วิทยาการ หรือ ตรรกศาสตร์ เป็นเครื่องมือในการใช้อธิบายทำความเข้าใจให้มนุษย์นั้นเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ในโลก เช่น “ข้อเท็จจริง” หรือ “ความจริง” เพราะฉะนั้นวัตถุประสงค์ของศาสตร์ด้านวิทยาการ คือ การค้นหาเหตุผลคำตอบว่าอะไรคือความจริงของมนุษย์ ของโลกหรือของจักรวาล ยกตัวอย่างเครื่องมือของวิทยาการ เช่น งานด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี มนุษยศาสตร์ หรืองานวิทยาศาสตร์ประยุกต์ในรูปแบบอื่น ๆ เช่น วิชาคณิตศาสตร์ เป็นศาสตร์ที่ค้นหาความจริงเกี่ยวกับตัวเลข เป็นต้น

2. ศาสนาและจริยธรรม สังเกตว่าจุดมุ่งหมายของศาสนาและจริยธรรมนั้น ไม่ประสงค์จะพูดถึงความจริงดังเช่นศาสตร์ทางด้านวิทยาการ (ในบางส่วน) เช่น เมื่อมีผู้อ่านคัมภีร์พระไตรปิฎกหรือคัมภีร์ไบเบิล แล้วอาจจะตั้งข้อสังเกตว่า การอ่านคัมภีร์ไบเบิลในประเด็นที่กล่าวว่าพระเจ้าทรงเป็นผู้สร้างโลกนี้ ต่อเมื่อมีผู้ทำการตรวจสอบตามคัมภีร์ที่กล่าวอ้างนั้นด้วยเครื่องมือทางวิทยาการ จะพบว่าโลกเรานั้นมีอายุราวสี่พันล้านกว่าปี แต่ศาสนาคริสต์มีอายุราวเพียง 2,000 ปีเศษ จึงทำให้ผู้คนบางกลุ่มไม่เชื่อถือในหลักคำสอนดังกล่าว เพราะว่าขัดกับหลักของธรณีวิทยาที่มีคำตอบว่าโลกเกิดมาเป็นหลายล้านปีมาแล้ว หรือตัวอย่างในพระไตรปิฎกประเด็นที่มีการกล่าวถึงเรื่องราวอุทมนตร์ ซึ่งทั้งพระราหูและพระจันทร์นั้นต่างล้วนเป็นเทวดาด้วยกันทั้งคู่ จึงต้องร้อนถึงพระพุทธเจ้าที่ต้องออกไปห้ามปราม พระไตรปิฎกเรื่องดังกล่าวจึงมีผู้คนที่เห็นต่าง ด้วยมีความขัดแย้งกับหลักการทางวิทยาศาสตร์ หรือในคัมภีร์อัลกุรอานประเด็นที่กล่าวว่าโลกนี้ไม่มีศาสนา มีอันเดียวคืออิสลาม ทั้งที่เราต่างทราบว่าการโลกใบนี้มีหลากหลายหลายศาสนา (สมภาร พรหมทา, 2564)

การโต้แย้งศาสนาในลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นการใช้กรอบความคิดทางด้านวิทยาการเข้ามาอธิบายตรวจสอบหลักศาสนาและจริยธรรม คำตอบและเหตุผลจึงฟังดูขัดแย้ง คลาดเคลื่อนไปจากกัน เพราะจุดมุ่งหมายของศาสตร์แต่ละศาสตร์นั้นมีความละเอียดลึกซึ้งต่างกัน ซึ่งเอาเข้าจริง ๆ แล้วอาจจะโต้แย้งได้บ้างในบางส่วน แต่ทว่าเหตุผลที่ผู้คนต่างนำวิทยาการเข้ามาตรวจสอบจับจ้อง สิ่งนั้นไม่ควรมีผลมาหักล้างศาสนาได้ ด้วยหลักศาสนานั้นไม่ได้มุ่งอธิบายในเรื่องความจริงแบบวิทยาการ ซึ่งหลักศาสนานั้นมุ่งหมายสนใจและให้ความสำคัญเกี่ยวกับ “เรื่องอะไรดี อะไรชั่ว อะไรผิดอะไรถูก” ซึ่งเป็นข้อน่าสังเกตว่าหลักของวิทยานั้น ไม่สามารถบอกได้ว่าอะไรผิดอะไรถูกในแบบของศาสนาได้เลย เพียงแต่อธิบายว่าอะไรเป็นอะไร ยกตัวอย่างเช่น เราจะพบว่าในแต่ละปีมีจำนวนยาที่ถูกยกเลิกผลิตเป็นจำนวนมาก เพราะเป็นอันตรายต่อมนุษย์ ซึ่งสะท้อนให้ทราบถึงความคลาดเคลื่อนของศาสตร์ด้านวิทยาการ แต่หลักศาสนาสามารถกล่าวได้ว่าอะไรผิดหรือถูกและดีหรือไม่ดี นั่นคือความแตกต่างระหว่างหลักวิทยาศาสตร์กับหลักศาสนา กระนั้นก็มีทฤษฎีบางทฤษฎีที่กล่าวว่าอะไรดีอะไรชั่ว โดยที่ไม่ได้คิดแบบหลักศาสนา แต่ผู้รู้ทางด้านปรัชญาก็รวมทฤษฎีดังกล่าวให้จัดอยู่ในหลักจริยธรรมเช่นกัน

3. ศิลปะ หรือสุนทรียศาสตร์ มาจากคำว่า สุนทร = สุน+ทะ+ระ แปลว่า งาม สวย เป็นคำบาลีสันสกฤต ซึ่งศิลปะนั้นแตกต่างจากศาสตร์วิทยาการ คือ ศิลปะจะไม่สนใจข้อเท็จจริงหรือความจริง และในขณะเดียวกันศิลปะแท้ ๆ ก็จะไม่คำนึงถึงเรื่องความชั่วตีสัตถุ แต่อาจจะเป็นไปได้ในบางกรณีที่ศาสนานั้นมีอิทธิพลในบางส่วนกับศิลปะ แต่ถ้าในทางปรัชญาแล้ว เรื่องดีชั่วนั้นอยู่นอกขอบเขตของงานศิลปะ ซึ่งศิลปะนั้นสนใจเพียงเรื่องเดียวคือ “อะไรคือความงาม” ซึ่งจะขอล่าวเรื่องสุนทรียศาสตร์แต่เบื้องต้นเพียงแค่นี้ก่อน

เพราะฉะนั้นศาสตร์ทั้ง 3 แขนงหลักที่จำเป็นต่อการกลมเกลามมนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อะไรคือความจริง (หลักวิทยาการ) อะไรคือความดี (หลักศาสนาและจริยศาสตร์) และอะไรคือความงาม (หลักศิลปะ) ซึ่งถ้าเราอยากทราบว่าอะไรจริงหรือไม่ ต้องศึกษาด้านวิทยาการ อยากทราบว่าอะไรดีหรือไม่ ต้องศึกษาด้านศาสนาและจริยศาสตร์ แต่ถ้ามนุษย์อยากทราบว่าวิชาที่ออกแบบมาเพื่อที่จะให้เข้าใจเรียนรู้ว่าอะไรงามหรือไม่ เราจึงต้องศึกษาสุนทรียศาสตร์ ซึ่งเมื่อเราผู้เป็นนักศิลปะแต่กลับไม่ศึกษาเรียนรู้หลักสุนทรียศาสตร์ คอยให้ผู้อื่นที่อยู่นอกวัฒนธรรมเรา มาตัดสินคุณค่าแห่งศิลปะด้วยหลักวิทยาการหรือหลักศาสนา เขาเหล่านั้นอาจจะอธิบายได้แค่เพียงว่าอะไรจริงอะไรดีแต่เขาไม่ทราบว่า อะไรคือ “งาม” ทั้งนี้ ในทางปรัชญานั้น ศาสตร์ทั้ง 3 ศาสตร์นั้น มีความสำคัญที่อยู่ในระดับระนาบเดียวกันทั้งสิ้น

สวยและงาม

สุนทรียศาสตร์และศิลปะ เป็นเนื้อกันเดียวกัน แต่สุนทรียศาสตร์นั้นเป็นวิธีคิด ส่วนงานศิลปะนั้นเป็นผลผลิต การเรียนรู้หลักปรัชญาสุนทรียศาสตร์ โดยเฉพาะในเรื่องปรัชญาแห่งความงาม (Philosophy of Beauty) นั้น อันดับแรกต้องทำความเข้าใจในเรื่องของความงามก่อน ซึ่งความงามในที่นี้ไม่ใช่ความสวยแบบทั่วไป ความเข้าใจในสุนทรียศาสตร์และศิลปะนั้นจำเป็นต้องเข้าใจเรื่องความสวยและความงาม ในทฤษฎีของสุนทรียศาสตร์นั้น ความสวยงามมีความแตกต่างกัน โดยต้องแยกเรื่องสวยและเรื่องงามออกจากกัน ซึ่งเป็นกฎพื้นฐานของงานศิลปะ นักศิลปะจะสร้างผลงานให้เกิดความงามที่มิใช่ให้เกิดเพียงความสวยเพียงอย่างเดียว โดยเฉพาะศาสตร์ทางด้านดนตรีนั้น เป็นศาสตร์ที่ต้องใช้ประสบการณ์ทางสุนทรียศาสตร์เพาะบ่มจนกว่าศิลปินนั้นจะหลุดพ้นจากความสวยสู่ความงามซึ่งจำเป็นต้องใช้เวลาในการเรียนรู้ฝึกหัดขัดเกลา “ระหว่างทาง” ในการฝึกหัดจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดลึกซึ้งในทางดนตรี

คำว่า “สวย” มาจากคำบาลีว่า สุกะ ด้วยตามฉันทลักษณ์บาลี สุ เป็น โส ได้ ด้วยกฎแห่งภาษากลายเป็น โสกะ หรือ โสกา ซึ่งแปลว่าสวย คือ นัยของการทำให้ชอบ มีคุณสมบัติบางอย่างที่โน้มน้าวใจให้หลงใหลแบบไม่ยั้งยืนและเป็นอนิจจัง ความสวยไม่สามารถกล่อมเกลาคิดใจให้มีความรื่นรมย์ไปได้ตลอด ด้วยความสวยนั้นเป็นอนิจจัง เช่น นางงามจักรวาล ที่วันนี้รูปร่างหน้าตาสวย แต่พออายุ 70 ปีสภาพความสวยงามก็ลดหย่อนลง คุณค่าในความสวยจึงลดด้วยลงตามสังขารอายุ เพราะว่าทั้งหมดของคุณค่านางงามคือความสวยนั่นเอง นี่คือข้อยกตัวอย่างเทียบเคียงให้เห็นและเข้าใจ

ส่วนคำว่า “งาม” บาลีว่า สุนทะระ คือนัยของการทำให้สะท้อนอารมณ์อย่างมีศิลปะ มีผลต่อการกระตุกใจ จูงใจ มีความจริงยั่งยืน เป็นนิจจัง เช่น เราพบเห็นคนงานกวาดถนนเพศหญิงที่ทำงานหนักอยู่ท่ามกลางแดดร้อนและฝุ่นควัน ด้านหลังของเธอนั้นปรากฏมีลูกอ่อนที่ถูกนำผ้าขาวม้า

ผืนเก่าผูกคอตประคองไว้ ทนอ้อมเลี้ยงดูด้วยความรักจากแม่สู่ลูกในขณะทำงาน ใบหน้าชุ่มไปด้วยเม็ดเหงื่อ และรอยยิ้มเมื่อเธอมองลูกด้วยอาทรท่ามกลางเปลวแดดไอร้อน ในทรรศนะสุนทรียศาสตร์ ภาพลักษณะดังกล่าวนี้คือความงาม ที่แม้ว่าผู้หญิงคนนี้จะหน้าตาไม่ได้สวยงาม แต่เมื่อผู้ชมพอได้เสพภาพดังกล่าวแล้ว ทำให้พลอยรู้สึกสะท้อนอารมณ์ ฉะนั้นภาพหลายภาพในประวัติศาสตร์ศิลปะสากลมักจะไม่ปรากฏซึ่งความสวยเลย แต่จะนิยมสร้างภาพที่มีความงาม นั่นคืองานที่นักศิลปะเพียรสร้างสรรค์

ในทางนาฏศิลป์นั้น เราถูกกล่อมเกลามาให้ใช้ทั้งความสวยและความงามนำมาเสนอผลงาน การแต่งหน้าแต่งกายนั้นคือความสวย กิริยาท่าทางนั้นคือความงามที่สะท้อนอารมณ์ เพราะฉะนั้นงานทางด้านนาฏศิลป์จึงเป็นงานซึ่งคนทั่วไปที่ไม่ต้องใช้พื้นฐานความรู้ทางศิลปะอะไรมากมาย ก็สามารถเข้าถึง ชื่นชอบได้ง่ายกว่าศาสตร์แขนงศิลปะหรือดนตรี ซึ่งคนที่รู้จริงและรู้ดี แต่ไม่รู้ว่าจะอะไรคือ “ความงาม” ชีวิตเขาเหล่านั้นจึงพลาดโอกาสดีในชีวิตไปอย่างน่าเสียดาย คุณค่าของความงามนั้นเป็นนามธรรม จะแสดงออกได้ต่อเมื่อได้ถูกถ่ายทอดทางศิลปะแขนงใดแขนงหนึ่งจากศิลปิน แต่การซาบซึ้งเข้าถึงความงามนั้น คนเราทุกคนสามารถได้รับการศึกษาให้เข้าถึงงานศิลปะได้ใกล้เคียงกัน แม้ว่ามนุษย์นั้นจะมีข้อจำกัดในฝีมือที่ไม่เทียบเท่าศิลปินก็ตาม ซึ่งศิลปินจะดูถูกความเข้าถึงซึ่งศิลปะของมหาชนไม่ได้เลย การเข้าถึงความงามนั้นมนุษย์มีได้ไม่ต่างกัน ศิลปินผู้สร้างงานไม่ได้หมายความว่าเขานั้นเข้าถึงความงามมากกว่าคนทั่วไป การรับรู้ในความงามนั้น เป็นความสามารถที่มีอยู่ในมนุษย์ทุกคนตามธรรมชาติ ความงามมีผลในการยกใจมนุษย์ให้สูงขึ้น ช่วยให้ร้อนก็ได้ ช่วยให้เย็นก็ได้ ช่วยให้สงบก็ได้ แต่ความสงบนั้นเป็นสถานการณ์ปรากฏการณ์ชั่วครวของใจมนุษย์ ทั้งนี้ความสงบนั้นไม่ใช่ภารกิจของนักศิลปะที่จะพาใจมนุษย์ไปสู่จุดนั้น แต่เป็นภาระหน้าที่ของศาสนา บรรดาผู้ศึกษาศิลปะจึงมีความจำเป็นต้องศึกษาสุนทรียศาสตร์ในหลากหลายแง่มุม

อินเดียตักศิลาแห่งสุนทรียศาสตร์

เป็นที่น่าสังเกตในประวัติศาสตร์มนุษยชาติว่า บรรดาอาจารย์ผู้ที่มีความรู้ทางด้านสุนทรียศาสตร์จะนิยมยกตัวอย่างประเทศอินเดียเป็นกรณีศึกษา และยอมรับนับถือกันว่าประเทศอินเดียนั้นวิชาสุนทรียศาสตร์อยู่ในสายเลือดของผู้คนที่นี่ ด้วยเป็นศูนย์รวมของศาสนาที่หลากหลาย โดยพรบรองรอยสุนทรียศาสตร์ผ่านงานด้านศาสนาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะศาสนาพุทธของพระสมณโคดมพุทธเจ้า อันปรากฏในพระไตรปิฎกหลากหลายแห่ง พระพุทธองค์อาจทรงเล็งเห็นว่าหากคนใดมีพื้นฐานทางด้านสุนทรียศาสตร์ที่ดี พระองค์ท่านจะสอนให้น้อมไปในแนวทางการใช้อุปมาภพวิภาษกล่อมเกลาสั่งสอนเผยแผ่ศาสนา

หากพิจารณาโดยพื้นฐานจากพระไตรปิฎกสังเกตว่าคนอินเดียบรรลุธรรมง่าย มีคนเคยตั้งข้อสังเกตว่าทำไมศาสนาพุทธที่มำตั้งหลักฐานอยู่ในเมืองไทยนานมาแล้ว แต่คนไทยทำไมถึงบรรลุธรรมยาก ซึ่งมีการโยงว่า อาจจะมีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องของสุนทรียศาสตร์เข้าร่วมอยู่ด้วย ด้วยจิตใจของคนอินเดียนั้นถูกกล่อมเกลามาในเรื่องของ “ความงาม” มากกว่าคนไทย เพราะฉะนั้นเวลาเวลาที่พระพุทธเจ้าท่านสอน หรือศาสนาอื่นในอินเดียท่านสอน เช่น ศาสนาฮินดู ศาสนาเชน ความคิดของผู้คนเหล่านั้นในอินเดีย จึงมีความอ่อนโยนเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว อิทธิพลของสุนทรียศาสตร์จึงทำให้การเรียนการสอนในทางศาสนานั้นดูจะง่ายกว่าคนไทยเรา

ทางด้านศิลปะ ศิลปินของอินเดียมีจำนวนมากที่มีความสามารถชั้นสูง ซึ่งงานศิลปะของเขานั้นมีความประณีต แต่ไม่มีโอกาสที่จะมีชื่อเสียงด้วยสภาพทางสังคมที่จำกัด แต่เมื่อมาพิจารณาถึงลักษณะผลงานต่าง ๆ แล้ว งานศิลปะของอินเดียต่างมีความประณีตที่มีเอกลักษณ์อันลุ่มลึกและชัดเจนกว่าชาติอื่น เช่น การร่ายรำ การดนตรี การขับร้อง ตลอดจนงานทัศนศิลป์ต่าง ๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ของระบบขัดเกลามนุษย์ ระหว่าง ความจริง ความดีและความงามนั้น ในแง่หนึ่งนั้น มิได้ขาดออกจากกันเลย โดยเฉพาะงานศิลปะกับศาสนา

งานศิลปะกับศาสนา

เราผู้ซึ่งเป็นมนุษย์ที่มีศาสนาประจำตน มีความเคารพศรัทธาต่อศาสนา ทั้งเรายังเป็นผู้ใกล้ชิดกับงานด้านศิลปะอันมีความงามเป็นที่ตั้ง ความคิดทั้งสองศาสตร์ทั้งศาสนารวมทั้งจริยศาสตร์และศิลปะ เราจึงมีความคิดที่โน้มเอียงสู่หลักศาสนาอันมีหลักศิลปะคอยกล่อมเกล้าให้มีความคิดในลักษณะ “สูงสุดในงานศิลปะคือการได้รับใช้ศาสนา ” งานศิลปะนั้นเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ของมนุษย์ ซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องกับเรื่องของเหตุผล หรือความถูก ผิด ดี เลว การเข้าถึงปรัชญาความรู้ของงานศิลปะคือภาระของศิลปินต้องทำให้เข้าถึงเรื่องของอารมณ์ ซึ่งอารมณ์คือสิ่งที่มนุษย์มีตามธรรมชาติ ในทัศนะของขงจื้อเชื่อว่าอารมณ์นั้นมีประโยชน์พอ ๆ กับเหตุผล อารมณ์แห่งศิลปะนั้นสามารถทำให้ศาสนิกชนเกิดความศรัทธาและเข้าถึงความสงบในศาสนพิธีได้ เช่น การสวดมนต์ด้วยทำนองเพลง การบรรเลงดนตรีพิธีกรรมในศาสนาต่าง ๆ ซึ่งสามารถพบเห็นได้ทุกศาสนาทั่วโลก แต่ในสังคมไทยนั้น เครื่องคิดพิจารณาเรียนรู้ความงาม อารมณ์แห่งศิลปะแบบจำกัด

ระบบการกล่อมเกล้าของดนตรีคีตศิลป์ในวิถีชีวิตไทยอยู่ภายใต้บรรพพระพุทธศาสนาแบบไม่ได้ตั้งใจ และด้วยธรรมชาติของระบบกล่อมเกล้าแห่งดนตรีคีตศิลป์นั้น มักทำหน้าที่นอกประสงค์ของศาสนา อยู่หลายประการ จนกลายเป็นการไม่เห็นความสำคัญในการพัฒนาคุณค่าแห่งความงาม อารมณ์แห่งศิลปะ หรืออารมณ์อื่น ๆ นอกจากอารมณ์ในศาสนาเพื่อละกิเลสเพียงเท่านั้น วัฒนธรรมดนตรีจึงถูกมองจากศาสนาพุทธนิกายเถรวาทว่าเป็นเรื่องลบ ด้วยเราไม่เคยใช้อารมณ์เป็นเครื่องมือแห่งการปฏิบัติธรรม แต่เรากลับได้รับการสอนว่าให้ลดอารมณ์ศิลป์ เพื่อที่จะปฏิบัติและเข้าถึงธรรมให้มากและลึกซึ้งขึ้น เมื่อสังคมไทยมีช่องว่างดังกล่าว จึงถูกหล่อหลอมให้มีทัศนคติในแง่ลบสำหรับดนตรีคีตศิลป์ จึงทำให้งานด้านศาสนาอยู่ห่างจากการเข้าใจจากงานศิลปะโดยปริยาย ทั้งที่จริงนั้นทุกศาสนาล้วนมีดนตรีเข้าไปผูกพันทั้งสิ้น ศาสนาพุทธเราเองก็เคยนำเอางานศิลปะต่าง ๆ มารับใช้พระศาสนาอย่างยาวนานมาก แต่พอมาสู่ยุคใหม่ที่ชนชั้นหลังหันมาศึกษาหลักศาสนาจากคำพูดของพระพุทธองค์เพียงมิติเดียว แล้วกลับตีความแบบกำปั้นทุบดิน แปลคำพูดแล้วดึงงานศิลปะให้กลายเป็นศาสตร์แห่งกิเลส ซึ่งเรื่องราวดังกล่าวนี้ล้วนมาจากการเข้าถึงซึ่งอารมณ์ในคนละความหมาย มองคนละมิติ ศาสนาและศิลปะนั้นเป็นความงามที่อยู่คนละโลกเดียวกัน สัมผัสทราบถึงกันได้ แต่ในทรรศนะของชาวพุทธนิกายเถรวาทแบบเรา ๆ นั้น คนที่ชอบของสวยของงาม ถือว่าเป็นคนที่ไม่เข้าใจหลักศาสนาพุทธ ศาสนาพุทธนั้นลึก ๆ แล้วไม่นิยมของสวยแต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธของงาม คนทั้งหลายสามารถเข้าใจความงามได้ทุกคน เพราะความสามารถในการเข้าใจความงามนั้น เป็นสิ่งที่ฝังลึกอยู่ในตัวคนทุกคน แต่ในหมู่คน

ทั้งหลายนั้น มีเพียงบางคนเท่านั้น ที่จะสามารถเป็นศิลปินได้ เช่นเดียวกับศาสนา ที่มีเพียงบางคนเท่านั้น ที่จะเข้าถึงศาสนาแบบลึกซึ้งได้

ภาพที่ 1 ดนตรีกับศาสนาพุทธนิกายวัชรยาน

ที่มา: <https://dharma.sar.wordpress.com>.

ดนตรีในมิติศาสนาพุทธ

ศิลปะอันเป็นที่สุดที่มีอำนาจเปลี่ยนใจคนมากที่สุดคือ งานดนตรี รองลงมาคือ งานวรรณคดี ส่วนจิตรกรรมนั้นอยู่ต้นที่สุดในสาขาศิลปะ ด้วยไม่มีภาพเขียนใดที่เมื่อมองแล้วสามารถทำให้น้ำหูน้ำตาไหลตลอดจนยกใจให้เข้าสู่พระนิรพานได้ ซึ่งภาพเขียนต่อให้ลึกซึ้งยิ่งไรก็เปลี่ยนใจคนได้น้อยกว่าวรรณคดี ทั้งนี้งานวรรณคดีต่อให้ลึกซึ้งขนาดไหนก็เปลี่ยนใจคนได้น้อยกว่าดนตรี ส่วนงานด้านนาฏศิลป์นั้น คืองานศิลปะที่แตกมาจากงานดนตรีผสมกับงานวรรณกรรม คุณค่าที่ได้นั้นจึงลึกและสามารถจูงใจปลุกชนให้เกิดความสะเทือนอารมณ์และความรู้สึกต่าง ๆ อีกมาก แต่ก็มิได้สูงถึงขนาดสามารถยกใจคนให้สูงเทียบเท่าดนตรี

หลักศาสนาพุทธในแบบเถรวาท พบข้อจำกัดของดนตรีโดยปรากฏอยู่ในศีลข้อที่ 7 ศีลข้อดังกล่าวมีบทบาบทบังคับให้ฆราวาสรู้สึกต่อศิลปะในวงที่จำกัด เมื่อพิจารณาให้ลึกแล้ว ศีลนั้นเป็นข้อบัญญัติภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน แต่ด้วยศีลข้อดังกล่าวมีความจำเป็นที่ด้วยเป็นเครื่องประพடுத்தเกลาวินัยภิกษุและฆราวาสที่มีพื้นฐานความรู้ในการปฏิบัติธรรมพื้นฐาน จึงปรากฏศีลข้อดังกล่าวสืบมา พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า พระนั้นเปรียบเหมือนดอกไม้ที่มีนานาชนิด เมื่อนำมากองกันไว้มันก็ดูสวย แต่ตราบใดเมื่อลมพัดมา มันก็จะกระจัดกระจาย ดังนั้น ตถาคตบัญญัติวินัยเป็นเสมือนการได้ร้อยดอกไม้ที่สวยงาม ๆ เหล่านี้ให้อยู่เป็นหมวดเป็นหมู่ ลมพัดมาก็จะไม่กระจัดกระจาย ดูเป็นพวงมาลัยที่สวยงาม นั่นคือ ศีลวินัยที่ทำหน้าที่อย่างนั้น แต่กับศีลข้อ 7 นั้นจะคิดอะไร มันก็แย่งที่นำพิจารณาใคร่ครวญอย่างลึกซึ้ง

ทฤษฎีของสุนทรียศาสตร์ เชื่อว่าความดี (ศาสนา) และความงาม (ศิลปะ) นั้น เป็นของคู่กัน และมีอยู่จริงในหลักศิลปะ ดังนั้น คนที่มีแนวโน้มที่จะมีความเป็นศิลปินสูงมากที่สุดในวงสังคม กลับน่าจะเป็นนักบวช เช่น นักบวชทั่วโลกที่ล้วนเป็นศิลปิน ยกเว้นแต่นักบวชในเถรวาทของไทยที่เป็นศิลปินแบบครึ่ง ๆ กลาง ๆ คำถามคือ ทำไมพระเถรวาทแบบไทยจึงเป็นศิลปินไม่ได้ ? ด้วยหลักฐาน

ทั้งทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ นักบวชนั้นคือต้นทางแห่งงานศิลป์ เพราะท่านรู้เรื่องดีเรื่องงามได้ลึกซึ้งกว่าปุถุชน คำถามต่อมาคือพระพุทธเจ้านั้นเป็นศิลปินหรือไม่ ? โดยในพระไตรปิฎกล้วนมีเรื่องราวของพระพุทธองค์ที่ปรากฏใช้ดนตรีคีตศิลป์ในการสั่งสอนเผยแผ่ศาสนามากมาย โดยจะขอยกตัวอย่าง ดังนี้

ในพระมหาปฐกสัมภเวสี (พระมหาปฐกสัมภเวสี, 2564) ได้กล่าวถึงลักษณะพิเศษของพระพุทธองค์ที่ทรงคุณสมบัติแห่งมหาคีตกวี ดังนี้ พระพุทธองค์ท่านมีพระสุรเสียงไพเราะดุจเสียงพรหม และมีพระราชดำรัสเสนาะดุจเสียงนกกกรวิก ตอนพระองค์เสด็จออกมหาภิเนษกรรม พระองค์ทรงมีความปริวิตกในพระทัยเมื่อพระอินทร์ทรงทราบ จึงมาตีตผินสามสายให้พระองค์ฟังย่ำสติเปรียบเทียบถวาย โดยดนตรีนั้นนัยหนึ่งทำให้ตระหนักรู้ ครั้นจวนจะตรัสรู้ ก่อนที่พยามารจะมาถึงลักพัก อินทร์พรหมเทพดาต่างนำวิษุตรมหาสังข์มาเป่าถวายพระพุทธเจ้า ในหนังสือกล่าวว่า “ด้วยความสนุกครึกครื้น”

ในสมุทภาพพระพุทธประวัติ ฉบับอนุรักษภาพเขียนทางพระพุทธศาสนา โดย ครูเหม เวชกร กล่าวถึงเรื่องดนตรีกับการหลุดพ้นทุกข์ของพระสมณะโคดมไว้อย่างน่าทึ่ง ดังนี้ ครั้นเมื่อพระพุทธองค์ยังทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างอุกฤษฏ์ พระอินทร์ถือผินสามสายมาตีให้ฟัง สายพิณที่หนึ่งลวดซึงตึงเกินไปเลยขาด สายที่สองหย่อนเกินไปตึงไม่ถึง สายที่สามไม่หย่อนไม่ตึงนัก ตึงตึง เพราะพระอินทร์ตีตผินสายที่สาม (มฆนิมาปฏิปทา) ดังออกมาเป็นความว่า ไม่สดแซ่อยู่ในน้ำ ทำอย่างไรก็สียให้เกิดไฟไม่ได้ ถึงอยู่บนบก แต่ยังไม่สด ก็สียให้เกิดไฟไม่ได้ ส่วนไม้แห้งและอยู่บนบกจึงสียให้เกิดไฟได้ อย่างแรกเหมือนคนยังมีกิเลสและอยู่ครองเรือน อย่างที่สองเหมือนคนออกบวชแล้ว แต่ใจยังไม่สดด้วยกิเลส อย่างที่สามเหมือนคนออกบวชแล้วใจเหี่ยวจากกิเลส เมื่อพอทรงเห็นหรือได้ยินเช่นนั้น พระมหาบุรุษจึงทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา (เหม เวชกร, 2545)

ในการ์ตูนข้างต้นนี้ ได้กล่าวถึงถึงคุณงามความดีของดนตรีที่ร่วมมีบทบาทให้พระพุทธองค์ทรงตระหนักรู้ เมื่อครั้งจวนจะตรัสรู้ ก่อนที่พยามารจะมาถึงลักพัก อินทร์พรหมเทพดาต่างนำวิษุตรมหาสังข์มาเป่าถวายพระพุทธเจ้า พวกเขานั่นชมนมโสมนัส มีหัตถ์ทรงซึ่งเครื่องสักการบูชาบุปผามาลัยมีประการต่าง ๆ พวกเขามาสโมสรสนนินาบาทหอมล้อม ไห่ร้องซ้องสาธุการบูชาพระมหาบุรุษ สุดท้ายจะประมาณ เต็มตลอดมงคลจักรวาล ซึ่งในหนังสือกล่าวว่า “ด้วยความสนุกครึกครื้น”

ในพระไตรปิฎก ขุททกปาฐะ ปรากฏพระสูตรเรื่องมงคลสูตร สิบปัญจะ วินโย จะ สุสิกขิโต (พระไตรปิฎก เล่มที่ 25, 2560) อธิบายว่า เป็นมงคลข้อหนึ่งในหลาย ๆ ข้อของทั้งพระภิกษุและฆราวาส ซึ่งถ้าได้พิจารณาหลักธรรมในข้อดังกล่าว ทั้งพระและฆราวาสอาจมิได้มีโอกาสในการใช้ประโยชน์จากศิลปะ เราชาวพุทธอาจจะพลาดเครื่องมือสำคัญที่จะใช้ขัดเกลาตนเองเลยทีเดียว

อนึ่ง ยังมีพระสูตรหนึ่ง ที่กล่าวถึงความสำคัญของศิลปะโดยตรง คือ สิบปสูตร ซึ่งว่าด้วยการสนทนาเรื่องศิลปะของพระพุทธเจ้าในแ่งมมแห่งคีตศิลป์ ที่พระพุทธองค์ทรงขับเพลงให้พราหมณ์ผู้ซึ่งเป็นคีตกวีได้ฟังด้วยพระองค์เอง โดยจะยกอธิบายพอเป็นสังเขป ดังนี้ มีพราหมณ์ซึ่งเป็นคีตกวีคนสำคัญในอินเดียได้ทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าก็ทรงเป็นคีตกวีคนสำคัญของอินเดียเช่นกัน วันนั้นพราหมณ์ทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จมาถึงหมู่บ้าน พราหมณ์คนดังกล่าวจึงดักรอพระพุทธเจ้าเพื่อจะใส่บาตร เมื่อพระพุทธเจ้าเปิดบาตรจะรับบาตร พราหมณ์ได้บอกว่า เดี่ยวก่อน ขอฟังเพลงขับของสมณะก่อน ถ้าถูกใจจึงจะใส่บาตร เมื่อพระพุทธองค์ทรงขับเพลงให้พราหมณ์ฟัง ทันใดนั้นพราหมณ์ถึงกับ

น้ำหูน้าตาไหลพลาบปล้ม ใส่บาตรด้วยปิติและปัญญาตนเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา ผู้เขียนเข้าใจว่าอาการน้ำหูน้าตาไหลในครั้งนั้นของพราหมณ์นั้นเป็นเรื่องของศิลปะ (พระไตรปิฎก เล่มที่ 25, 2560)

ในคัมภีร์อรรถกถาพระธรรมบท (ภาค 6) พุทธวรรคพรรณนา เรื่องนาคราชชื่อเฮอร์กปัตต์ มีเรื่องเล่าว่า สมัยหนึ่ง ณ แม่น้ำคงคาใกล้กรุงพาราณสี มีพญานาคตนหนึ่งชื่อ “เฮอร์กปัตต์” ชูพังพานแผ่ขึ้นมาเหนือน้ำและให้ลูกสาวชื่อนางนามาณิกาชินยืนฟ้อนรำขับร้องเพลงอันเป็นปริศนาเวลายาน โดยไม่มีใครแก้ปริศนาดังกล่าวได้ จนเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับ ณ ควางตันไม้ซีก ห่างจากกรุงพาราณสี ท่านได้ทรงทราบเพลงปริศนานั้น แต่คงไม่ยากเสียเวลาไปต่อล้อกับพวกพญานาค เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นมาณพหนุ่มชื่ออุตตระผ่านมา ทรงสังเกตว่าอุตตระเป็นผู้ฉลาดในการขับร้อง จึงเรียกอุตตระมาสอนเพลงขับตอบ บาลีเรียกว่า “ปฏิกิตะ” แล้วให้ไปร้องแก่นางนาค ยกตัวอย่างข้อความบางส่วนสั้น ๆ ดังนี้ “คนพาล ถูกโสมะพัดไป บัณฑิตบรรเทาได้ด้วยความเพียร ผู้ที่ปราศจากโยคะทั้งปวง กล่าวกันว่าเป็นผู้มีความเกษมจากโยคะ” สารัตถะของเรื่องดนตรีคีตศิลป์มีปรากฏในพระบาลีจำนวนมาก สังเกตว่าพระพุทธเจ้าท่านไม่ได้สอนทุกคน ท่านเลือกสอนเฉพาะคนพร้อมที่จะรับ และพิจารณาจริตของผู้รับนั้นโน้มเอียงไปในทางใด (อรรถกถาพระธรรมบท, 2564)

พระไตรปิฎกกล่าวถึงในมงคลสูตรโดยพระพุทธเจ้าท่านทรงสอนว่า มงคลสูตรมี 38 ประการ หนึ่งในนั้นคืองานศิลปะ (ศิลปปัญจะ วินโย) ซึ่งการจะยกใจคนให้มีความละเอียดประณีตได้นั้น มงคล 38 เหมือนบันได 38 ขั้น เพื่อไต่ไปหาพระนิพาน และหนึ่งในขั้นนั้นคือเรื่องของศิลปะ

ในมังคลัตถทีปนี เรื่อง เพลงขับที่เป็นสุภาษิตอาจให้บรรลุคุณพิเศษ กล่าวไว้น่าสนใจ ความย่อดังนี้ มีพระภิกษุ 60 รูป มาเรียนวิปัสสนากับพระพุทธเจ้า เมื่อถึงช่วงจะเข้าพรรษาจึงแยกย้ายกลับไปอยู่ที่วัดอื่นเพื่อที่จะปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา โดยทำสมาธิอย่างอุกฤษฏ์ตลอดสามเดือนแต่ไม่เกิดผลอันใด เมื่อถึงคราวออกพรรษาภิกษุเหล่านั้นต่างก็ชวนกันเดินทางมาหาพระพุทธเจ้าเพื่อรายงานผลการปฏิบัติ ในระหว่างทางก็พักฉันภัตตาหารเพลริมสระแห่งหนึ่ง บังเอิญมีเด็กเลี้ยงวัวผู้หนึ่งคนหนึ่งกำลังเก็บดอกบัวพร้อมขับร้องเพลงพื้นบ้าน ซึ่งเนื้อหาของเพลงขับนั้นได้กล่าวถึงความไม่จีรังของชีวิตที่อุปมาเหมือนดอกบัว โดยภิกษุทั้ง 30 รูป ได้ฉันอาหารไปด้วยพร้อมได้ฟังเพลงขับของเด็กหญิงไปด้วย จึงเกิดบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์หมด ซึ่งเรื่องข้างต้นนี้แปลได้ว่า เมื่อศิลปะนั้นทำงานอย่างพอเหมาะพอดีสามารถส่งผลสูงสุดทำให้พระทั้ง 30 รูปบรรลุพระอรหันต์ได้ นั่นคืออำนาจแห่งศิลปะ เมื่อเราแยกงานศิลปะได้ว่าสิ่งใดเป็นศิลปะที่จำเป็น ศิลปะนั้นก็สามารรถเข้าไปกล่อมเกลาคจิตใจมนุษย์ได้ เสียตายเหลือเกินที่ตัวหนังสือในคัมภีร์ดังกล่าวนี้เก็บเอาท่วงทำนองไว้ไม่ได้ การวิเคราะห์ทางความงามจึงพูดไม่ได้เต็มปากเต็มคำว่ามีปัจจัยใดบ้างที่ทำให้ภิกษุเหล่านั้นซาบซึ้งได้ถึงขั้นบรรลุความเป็นพระอรหันต์ (พระสิริมงคลจารย์, 2564)

ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ในสมัยเพลโตจนถึงสมัยของตอลสตอยต่างก็กล่าวเป็นไปในแนวทางเดียวกันว่า คนที่จะเป็นมนุษย์ได้สมบูรณ์นั้นจำเป็นต้องผ่านการขัดเกลาทั้งเรื่องจริง เรื่องดีและเรื่องงาม ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง หรือทั้ง 3 ทางก็ได้ โดยผู้เขียนมีความคิดว่า พระที่บรรลุธรรมด้วยการฟังธรรมจากพระพุทธเจ้านั้นอย่างเช่นปัญจวัคคีย์ ท่านบรรลุธรรมด้วยกลไกของศาสนา (เรื่องดี) สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบรรยายใน อนัตตลักขณสูตรที่เป็นบทเทศนาคือการพูดเป็นภาษาธรรมดา ซึ่งการพูดแบบธรรมดา

เมื่อพูดลึกลงก็สามารถส่งให้สารนั้น ๆ ให้มีอำนาจขึ้นมาได้ในฐานะการผลิตความรู้ ซึ่งเมื่อความรู้ นั้น ๆ มีความลึกพอก็จะสามารถมีอำนาจในการเหนี่ยวนำจิตใจคน ยกให้กลายเป็นบุคคลที่สูงส่งได้ พระที่บรรลุธรรมด้วยอนัตตลักขณสูตร จึงบรรลुได้ด้วยกลไกของวิทยาการ (เรื่องจริง) ส่วนกรณีที่ถูกขู่ทั้ง 30 รูป ฟังเด็กเลี้ยงวัวร้องเพลงแล้วกลายเป็นพระอรหันต์นั้น ไม่เกี่ยวกับวิทยาการหรือศาสนาเลย แต่สิ่งที่เกิดขึ้นนั้น เกี่ยวเนื่องกับศิลปะ (เรื่องงาม) โดยมีศาสนาเข้ามามีส่วนช่วยขัดเกลา แต่ศาสนาถูกออกแบบมาให้เป็นเครื่องมือดักจับความดี ไม่ใช่เครื่องมือดักจับความงาม เป็นไปได้ที่พระภิกษุเหล่านั้นมีความรู้เชิงสุนทรียศาสตร์เป็นทุน จึงทำให้ประสบความสำเร็จได้ในเชิงศาสนาชั้นสูง ซึ่งควรพิจารณาถึงเรื่องความเป็นบทเพลง เนื้อหาความหมายนั้นอยู่ที่ดนตรี ไม่ใช่เพียงเนื้อเพลงเพียงอย่างเดียว จึงอนุมานต่อไปได้ว่า เป็นไปได้ที่จะมีผู้บรรลุธรรมด้วยกลไกของดนตรี เนื่องจากปรากฏดนตรีที่อยู่ในศาสนาทุกศาสนาเป็นคำมูล ซึ่งสิ่งที่ยกตัวอย่างทั้งหมดข้างต้นเพียงเพื่อจะชี้ให้เห็นถึงอาณาภาพแห่งงานศิลปะที่มีผลต่อจิตใจมนุษย์ ซึ่งทั้งนี้จุดมุ่งหมายพื้นฐานของงานศิลปะนั้น ปุณฺณธรรมดาเพียงฟังเพลงแล้วรู้สึกอะไรบางอย่างไปกับเสียงเพลงที่ทำให้สะท้อนใจแค่ชั่วครู่ก็ถือว่างานศิลปะนั้น ๆ สำเร็จแล้ว

มีตำนานปรัมปรา ว่าครั้งหนึ่งพระอินทร์ปรารถนาจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อสดับพระธรรมเทศนา จึงให้พระปัญจสิขรผู้เป็นเลิศทางการดัดพิณขับร้องติดตามไปด้วย พระปัญจสิขรก็ดัดบรรเลงถวาย 14 พระคาถา (14 เพลง) เมื่อพระพุทธองค์สดับฟังจบ ก็มีพระดำรัสตรัสเชยชมคติวาติตของพระปัญจสิขรว่า “ดูก่อนปัญจสิขร เสียงดนตรีของท่านช่างผสมผสานกลมกลืนกันเป็นอย่างดีกับเสียงร้อง...”

พระไตรปิฎก เล่มที่ 9 พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 1 ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระสูตรนี้มีกรกล่าวถึงดนตรีอันเกี่ยวข้องกับการเปรียบเปรย ซึ่งทำให้ทราบว่ามีเครื่องดนตรีใดบ้างในขณะนั้น ทั้งนี้เนื้อหาของพระสูตรได้กล่าวถึงเรื่องทิพยโสธยาน เราซึ่งเป็นผู้ที่อยู่ในวัตรคีตดุริยางค์ เมื่ออ่านแล้วพิจารณาจะทราบถึงคุณแห่งทิพยโสธยานซึ่งเป็นญาณในอภิญญาหก (พระไตรปิฎก เล่มที่ 9, 2564)

พระไตรปิฎก เล่มที่ 10 พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 2 ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ได้กล่าวถึงตอนเมื่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในกาลนั้นมีการบรรเลง ขับร้อง ฟ้อนรำถวายเพื่อสักการะ เคารพ นบถื้อ บูชา ซึ่งการดนตรี ขับร้อง ฟ้อนรำนั้นถูกยกให้เป็นของดีที่ทั้งมนุษย์และเทวดาต่างพากันสรรเสริญ ดังนี้ “ดูกรวาลิกฎะทั้งหลาย ความประสงค์ของพวกท่านว่า เราสักการะ เคารพ นบถื้อ บูชาพระสรีระพระผู้มีพระภาค ด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม มาลัย และของหอม จักเชิญไปทางทิศทักษิณแห่งพระนคร แล้วเชิญไปภายนอกพระนครถวายพระเพลิงพระสรีระพระผู้มีพระภาคทางทิศทักษิณแห่งพระนคร ความประสงค์ของพวกเทวดาว่า เราสักการะ เคารพ นบถื้อ บูชาพระสรีระพระผู้มีพระภาคด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม มาลัย และของหอมอันเป็นทิพย์ จักเชิญไปทางทิศอุดรแห่งพระนคร แล้วเข้าไปสู่พระนครโดยทวารทิศอุดร เชิญไปท่ามกลางพระนคร แล้วออกโดยทวารทิศบูรพา แล้วถวายพระเพลิงพระสรีระพระผู้มีพระภาค ที่มกุฏพันธนเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละ ทางทิศบูรพาแห่งพระนคร ฯ”

(พระไตรปิฎก เล่มที่ 10, 2564.)

ศีลข้อ 7 นจฺจิตฺวาติตฺวิสุทฺทสฺสนมาลาคนฺธวิเลปนธารณฺมณฺฑนวิภูสณฺฐานา เวรมณฺี คือ การเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การตัดทรง

ดอกไม้ของหอม และเครื่องลูบไล้ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องปรุงแต่งกิเลส ความโลภ โกรธ หลง ให้เติบโตใหญ่ การปฏิบัติตามข้อนี้เพื่อให้เราสามารถละวางความพึงพอใจต่อสิ่งเร้าภายนอกได้ง่ายขึ้น จึงจำเป็นให้คนต้องรักษาศีลข้อ 7 อันเป็นกฎที่ออกมาภายหลังเพื่อฝึกสำหรับผู้ฝึกหัด ปฏิบัติธรรมตามแนวศาสนาพุทธนิกายเถรวาทคือทำตามคำพระเถระ จากศีลข้อดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงความคิดของศาสนิกชนที่มีต่องานศิลปะว่า วิชาทางด้านศิลปะนั้นเป็นปรักษ์ต่อการหลุดพ้น แต่ทั้งนี้ศิลปะมิได้ผิด ศิลคือเครื่องมือเพียงเพื่อคอยช่วยประดับประดาให้คนได้รู้จักทำใจปล่อยวาง เข้าสู่สภาวะธรรมได้เร็วยิ่งขึ้น ซึ่งศีลดังกล่าวนี้เป็นเพียงกระพี้เพียงเท่านั้น ในส่วนที่พระวินัยห้ามที่ว่าด้วยนัจจะคิตะวาทีตะฯ ในทรรศนะความคิดเห็นส่วนตัวนั้น อาจจะมีเพียงความหมายที่แคบลงมาสำหรับผู้เรียนรู้ธรรมะขั้นต้น เช่น การหมายเพียงห้ามเอาโคโยตีมาเต้นที่วัด เป็นต้น ซึ่งเป็นของที่ไม่น่าดู เพราะไม่มีประโยชน์ในการพัฒนา ซึ่งสิ่งดังกล่าวนี้เป็นข้าศึกของสมณะรวมถึงศาสนิกชน

อีกทั้งยังมีคำโบราณกล่าวไว้ว่า วัดใดฝังลูกนิมิต ต้องให้สมภารไปนอนวัดอื่นจนกว่าวัดนั้น จะหมดเสียงสังข์เสียงแตร ซึ่งคำข้างต้นนั้นก็ต้องมาพิจารณาว่า อันไหนคือศิลปะที่สามารถใช้ขัดเกลา ตนเองของผู้ยากหลุดพ้น อันไหนคือศิลปะที่ยิ่งเสวยยิ่งเสื่อม เราผู้ซึ่งเป็นผู้สั่งสอนและศึกษางานศิลปะ จึงมีความจำเป็นในการเข้าใจว่าในวิชาศิลปะดนตรีนั้นมีทั้งที่เป็นของสูงและของต่ำ ควรพิจารณาเลือก และถ่ายทอด

มีข้อสังเกตในการเรียน เปรี๊ยะธรรม 8 ประโยค ในปัจจุบัน ที่ให้เหล่าพระภิกษุและผู้เรียน ต้องหัดแต่งฉันท์แต่งกลอน เรื่องดังกล่าวนี้เป็นสิ่งนำใคร่ครวญว่าการเรียนลักษณะดังกล่าวทำไม ถึงไม่ผิดศีลในข้อนี้จะคิดตะฯ ในนิกายเถรวาท เราเชื่อคำโอวาทของพระเถระจนบางครั้งลืมอดีต แห่งพระพุทธองค์ ซึ่งผู้เขียนเข้าใจว่า หลักสูตรที่พระเถระได้วางแบบให้ต้องหัดประพันธ์ฉันท์ประพันธ์ กลอนนั้น ผู้ที่จะสอบเปรี๊ยะสูง ๆ จะต้องรู้จักการประพันธ์ ซึ่งการประพันธ์คืองานศิลปะชนิดหนึ่ง โดยฝีมือการประพันธ์นั้นเป็นเครื่องมืออย่างดีในการเผยแผ่พระศาสนา ดูตัวอย่างที่ชัดเจนได้ในพุทธทาส ขัรวินโฆ ซึ่งรวมในเรื่องของการขับร้องเพลงแหล่ด้วย เป็นต้น

ในด้านพระนักร้องนักแหล่นั้น ปัจจุบันมีชาวที่หลายคนในสังคมออกมาต่อต้านอย่างหนัก ในพักหลังนี้ ด้วยมีการแสดงจนเกินขอบเขตด้วยขาดการศึกษาที่ลึกซึ้งในศาสนปฏิบัติ ซึ่งวิธีแห่งเทศน์มหาชาติ หรือแหล่ในพิธีทำขวัญต่าง ๆ นั้น ถ้าเป็นไปตามธรรมชาติของวัฒนธรรม จะไม่มีปัญหาอะไรมากมาย เพราะเนื้อหาในบทเพลงดังกล่าวจะสามารถกล่อมเกลาส่งเสริมศีลธรรมสู่สังคมอย่างชือ ๆ เป็นไปตามธรรมชาติได้ ถ้าไม่มีเชิงพาณิชย์ ธุรกิจ หรือตัณหาเข้ามาเกี่ยวข้อง ท่วงทำนองดนตรียังคงมีเพื่อ รับใช้พระศาสนาสืบไป

ทำนองสวดมนต์นั้นยังคงถูกศาสนาเลือกรับมาปรุงปนบรรจุอยู่ในท่วงทำนองสวดมนต์ได้นั้น เป็นเรื่องน่าพิจารณาที่สำคัญ โดยเฉพาะขัดสัคเคที่เห็นอย่างเด่นชัด ซึ่งการเลือกท่วงทำนองมาบรรจุ เข้าใสมนต์พิณนั้น โบราณจารย์ท่านคัดเลือกท่วงทำนองที่เมื่อฟังแล้ว ผู้ฟังสามารถโน้มเอียงไป สู่ความเคารพศรัทธาปฏิบัติ ด้วยธรรมชาติแห่งบทสวดทั้งหลายในศาสนาพุทธนั้น คือบทกล่าวสรรเสริญ พระคุณของพระพุทธเจ้า เป็นบทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในพระสูตรต่าง ๆ รวมทั้งเป็นการเชื้อเชิญ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ การท่องมนต์จึงเป็นกิริยาที่สามารถกวาระจิตของผู้สวดและผู้ฟังสวดให้มีสติตื่นรู้

ได้ในทุกขณะจิตที่ท่องและทุกขณะจิตที่ฟังสวด ด้วยมีทำนองเข้ามาเกี่ยวข้องกำกับ สภาวะแห่งท่วงทำนองนั้นได้มีบทบาทไปจนถึงจิตกลายสภาพเป็นธรรมที่ละเอียด ในลักษณะของการจับจิตขณะที่สวด จึงสัมผัสได้ด้วยลักษณะที่ผ่องใสทางใจของผู้สวดและผู้ฟังสวด รับรู้ได้เฉพาะผู้มีระดับสติปัญญาถึงพร้อม ท่วงทำนองของลัทธิดนตรีจึงมิใช่ข้าศึกแห่งศาสนาเสมอไป แต่กลับนำไปให้พุทธศาสนิกชนเข้าถึงฉานสมาบัติระดับสูงได้ในทางกลับกัน ฉะนั้น เมื่อเราได้ฟังทำนองสวดจากสมณะที่สำเนียงถึงพร้อม ยิ่งพาให้พิศนั้น ๆ น้อมสู่ความเข้มข้นน่าเลื่อมใสศรัทธา รวากับว่าเกิดความศรัทธา ศีลข้อ 7 จึงเป็นการร้อยเรียงสู่ระเบียบปฏิบัติพื้นฐานเพียงเท่านั้น ซึ่งประโยชน์ของศาสนานั้นสามารถนำไปสู่การเข้าใจหลักสุนทรียศาสตร์ในแง่มุมต่าง ๆ ได้

ไตรสิกขสังคิต

เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธธรรมกับสุนทรียศาสตร์โดยเฉพาะแขนงดนตรีนั้น เมื่อนำมาอธิบายให้กับผู้เรียน เช่น นักศึกษานั้น เป็นเรื่องยากที่เขาเหล่านั้นจะเปิดใจเรียนรู้ เนื่องจากวัยวุฒินั้นยังไม่ใกล้ชิดกับธรรมะในพระพุทธศาสนา ต่อเมื่อเขาเหล่านั้นจบการศึกษาไปสู่ผู้ถ่ายทอดแล้ว เขาจึงขาดภูมิธรรมและภูมิรู้ในการอธิบายสู่ศิษย์รุ่นต่อมา ผู้เรียนรุ่นหลังจึงมีโอกาสน้อยในการเข้าถึงซึ่งพุทธธรรมกับดนตรี เมื่อผู้เรียนคนใดได้มีโอกาสรับการกล่อมเกล่าที่ดีจากครูผู้สอนนั้น ๆ ถือว่าเป็นเรื่องมงคลประเสริฐ โดยจะอธิบายถึงไตรสิกขากับดนตรีชั้นพื้นฐานให้ทราบเพื่อพิจารณาเรียนรู้แบบกระชับ

ไตรสิกขา หมายถึง การศึกษาข้อปฏิบัติ ฝึกฝนอบรมตนในเรื่องที่พึงศึกษา มี 3 อย่าง คือ ศีล สมาธิและปัญญา เมื่อพิจารณาความเชื่อมโยงของระบบไตรสิกขากับดนตรี จะพบว่ามีความสอดคล้องสัมพันธ์กับระบบการพัฒนากล่อมเกล่าของมนุษย์ ซึ่งเครื่องมือที่ใช้อธิบายมี 3 ศาสตร์ คือ วิทยาการ ศาสนาและจริยศาสตร์ และศิลปะ ดังข้างต้น ความเชื่อมโยงระหว่างศาสนากับศิลปะนั้น มีความเกื้อกูลที่เข้มข้นมากที่สุด ซึ่งผู้ที่ปฏิบัติทางดนตรีมีภูมิธรรมที่ถึงพร้อม ย่อมเป็นผู้สร้างงานศิลปะด้วยความงดงามเรียกว่าศิลปิน เบื้องต้นจะอธิบายสรุปสั้น ๆ เกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงไตรสิกขาสังคิต ดังนี้

- ศีล คือ การอบรมกายวาจาให้ถูกต้อง เป็นเครื่องข่มจิต การตั้งใจการเล่าเรียน บังคับข่มจิตตนให้มั่นฝึกซ้อมเตรียมพร้อมในการปฏิบัติ ถือเป็นศีลเบื้องต้นในอีกแง่มิตหนึ่งของพุทธธรรม

- สมาธิ คือ การศึกษาเรื่องจิต การอบรมจิตให้สงบ การสังเกต การปฏิบัติ การเลียนแบบเป็นส่วนหนึ่งของสมาธิ เนื่องจากเป็นอาการเพ่งพิจารณาทางจิต

- ปัญญา คือ การศึกษาหาความรู้ การรู้จักนำสารัตถะทางดนตรีไปใช้โดยมีการแยกแยะจัดระเบียบ ใคร่ครวญ ประทับใจ ซึ่งเป็นอาการทางปัญญา

ดังนั้น ผู้เรียนรู้ทางสุนทรียศาสตร์โดยเฉพาะดนตรีตลอดจนชาวพุทธนั้น ควรพิจารณาความชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องไตรสิกขา ด้วยไตรสิกขาทั้ง 3 นั้นคือบันไดสู่ความเป็นศิลปิน ผู้ซึ่งเป็นนักอธิบายความงามนั้น จะขาดเพียงข้อใดข้อหนึ่งเห็นเป็นเรื่องน่าเสียดาย ไตรสิกขาสังคิตดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเสมอ ๆ พุทธธรรมเป็นเรื่องที่สากลที่สุดในโลก จะหยิบมาเป็นเครื่องมือเพื่ออธิบายสิ่งใดล้วนชัดเจน เพราะไม่มีสิ่งใดในโลกนี้ จะพ้นหรืออยู่นอกเหนือจากคำอธิบายของพุทธธรรมได้เลยแม้สักปรากฏการณ์เดียว ทั้งนี้พุทธธรรมยังลึกซึ้งจนอธิบายสิ่งที่ยังไม่มีแม้ปรากฏการณ์ ซึ่งนั่นคืองานของศาสนาที่อธิบายในเรื่องของสุนทรียศาสตร์

อภุศลมูลในวรรณศิลป์

ศิลปะ คือกิจกรรมทางปัญญาหนึ่งในสามกิจกรรมที่สำคัญของมนุษย์ แต่ศาสตร์ทั้ง 3 แขนงดังกล่าวนี้มีหลักคิดและเป้าหมายที่ต่างกัน ธรรมชาตินั้นยังสร้างสิ่งสำคัญไว้ในมนุษย์ คือ Risen (การเกิดขึ้น) เพื่อให้มนุษย์ได้เข้าใจในกิจกรรมวิชาการ และ Emotion (ความรู้สึกเกี่ยวกับอารมณ์) หรือ Feeling เพื่อให้มนุษย์ได้เข้าใจในกิจกรรมศิลปะ ด้วยระบบแห่งธรรมชาติ

เราทุกคนเกิดมาล้วนถูกสร้างให้มีศักยภาพที่จะมีความรู้สึกทางอารมณ์เท่า ๆ กันทุกคน แต่ในบางคนความรู้สึกของเขาเหล่านั้นมีศักยภาพทางอารมณ์ที่สูงกว่าคนทั่วไป ศักยภาพดังกล่าวสามารถพัฒนาไปเป็นความรู้สึกที่ประณีต และสูงส่งขึ้นมากน้อยนั้นขึ้นอยู่กับการศึกษา ระบบการขัดเกลา การอบรมสั่งสอน เหมือนที่ธรรมชาติให้เราใช้เหตุผลในมนุษย์เท่ากันทุกคน แต่การศึกษาอบรม ขัดเกลา การฝึกฝน สามารถทำให้คนบางคนให้เหตุผลในทางศิลปะได้ดีกว่าบางคน ความโลภโกรธหลงนั้นมีในคนทุกคน แต่คนบางคนสามารถที่จะพัฒนาความรู้สึกโลภโกรธหลงให้ประณีตได้ คนเหล่านั้นคือศิลปิน นั่นคือข้อแตกต่างระหว่างกิจกรรมทางศาสนาและกิจกรรมทางศิลปะ

ในทางพุทธศาสนากล่าวว่า โลภโกรธหลงนั้นเป็นอภุศลมูล (ต้นเหตุแห่งความชั่ว มี 3 อย่าง คือ โลภะ โทสะ โมหะ) แต่ในวรรณศิลป์ของศิลปะนั้น โลภ โกรธ หลง คือของกลาง ๆ ซึ่งความโลภโกรธหลงที่ไม่ได้ถูกพัฒนาให้สูงส่ง ก็ไม่สามารถนำพาให้ชีวิตเราไปหาของที่สูงส่งได้ แต่ถ้าความโลภโกรธหลงถูกขัดเกลาให้ประณีตจนสามารถแสดงออกได้อย่างวิจิตร นั่นคือเรื่องของการสร้างสรรค์ผลงานให้เกิดงานศิลปะ ซึ่งการเข้าใจในศิลปะจะทำให้เราที่เป็นคนที่มีทั้งโลภโกรธหลงที่พอดีพองาม

งานแห่งศิลปะบางอย่างนั้น ไม่ประสงค์จะทำให้ใครหลุดพ้นจากกิเลส แต่ระบอบของศิลปะนั้นจะขัดเกลามนุษย์ที่มีกิเลสให้กลายเป็นมนุษย์ที่มีกิเลสที่ละเอียดอ่อน มีความประณีต ด้วยศิลปะนั้นเข้าใจในตรรกะของมนุษย์ในท้ายที่สุดที่ว่า “ไม่มีใครละกิเลสได้” แต่คนคน นั้นที่เฝ้าศึกษา และมีความผูกพันอยู่กับศิลปะจะมีชีวิตที่เสถียรสงบสุขและดีงามได้ด้วยศิลปะ ศิลปินไม่ใช่คนซึ่งปลงได้ในเรื่องอภุศลมูล แต่ศิลปะจะขัดเกลาเขาเหล่านั้นให้เป็นคนที่สมควรจะมีโลภ โกรธ หลง และแสดงความโลภ โกรธ หลงออกมาอย่างพอดีพองาม แต่ถ้าศิลปินท่านใดสละแล้วซึ่งกิเลสไปเสียทุกอย่าง ก็ดูราวกับว่าท่านนั้นได้สูญเสียความเป็นศิลปินให้กับศาสนาไปเสียแล้ว เพราะบุคคลนั้นไม่สามารถสร้างงานที่กระตุ้นอารมณ์ความรู้สึกของคนให้สะท้อนใจไม่ได้อีกต่อไป นั่นเป็นภาระงานของเหล่านักศิลปะ ซึ่งมีความแตกต่างจากจุดหมายปลายทางของงานด้านศิลปะ

ฉะนั้นในการเข้าใจศิลปะ ผู้ศึกษาควรมีหลักคิดที่ต้องได้รับการถ่ายทอดความจริงจากศิลปิน ผู้ที่มีความรู้เชิงทฤษฎีที่สามารถอธิบายได้ ซึ่งอันที่จริงความรู้ที่วุ่นวายเร่ร่อนในชีวิตแล้วทุกคนในรูปของ “ความสามารถที่จะรู้สึก” แต่ในคนบางคนจำเป็นต้องได้รับการปลูกการรับรู้ดังกล่าวให้รู้สึกทราบ คนที่อยู่ในสังคมที่มีศิลปะเจริญก้าวหน้า จะเป็นคนที่มี Emotion ที่นุ่มนวล ทำให้เราไม่ด่วนวินิจฉัยเพื่อนมนุษย์ด้วยกันอย่างสับสนสับสน ทั้งกับการตัดสินใจงานด้านศิลปะด้วยแล้วยิ่งเห็นชัด ต้องมีใจหนักแน่น ซึ่งหากเราไม่ได้ تابอด ครอบงำเอาหูไปติดสินผู้อื่น

ในอดีตกาลนั้น ศิลปะดนตรีคีตศิลป์คลุกคลีอยู่กับพุทธศาสนาเสมอมา การเผยแผ่พระศาสนาด้วยวิธีที่มีศิลปะคอยกล่อมเกลาก็มีอิทธิพลสูง ฉะนั้นในพระพุทธศาสนายุคหลัง อาจเกิดปัญหา

บางประการที่มีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนระหว่างศิลปะดนตรีและศาสนา จึงทำให้คิดการทำงานศิลปะในศาสนาพุทธยุคหลังมานั้น ได้ขาดหายตกหล่นในนิยายเถรวาทอย่างที่เป็น ในพระวินัยของเถรวาทบัญญัติไว้ว่าห้ามเล่นดนตรี แต่เราก็มักพบเจอพระสวดด้วยสำเนียงไพเราะ ซึ่งสำหรับสภณะนั้น ดนตรีหรือเครื่องดนตรีคือฆ้อง เครื่องดนตรีนั้นเป็นปฏิภักซ์ต่อความเป็นสภณะ ทั้งนี้แนวคิดนี้ขัดต่อแนวคิดของขงจื๊อมากทีเดียว และด้วยอิทธิพลของขงจื๊อซึ่งทำให้พระในนิยายมหายานมีชีวิตที่เกี่ยวข้อกับดนตรีด้วยมีความสำคัญ ซึ่งขงจื๊อได้กล่าวว่า คนที่ไม่สนใจดนตรี ก็ยากที่จะเป็นบัณฑิต อันแตกต่างจากคำสอนของนิยายเถรวาท

นิยายเซนกับความงาม

นิยายเซน เป็นนิยายในศาสนาพุทธฝ่ายมหายาน นับถือกันอย่างแพร่หลายในแถบเอเชียตะวันออก (จีน, ญี่ปุ่น, เกาหลี) ซึ่งคำว่า เซน เป็นชื่อภาษาญี่ปุ่นของคำว่า ฉาน ในภาษาจีน ที่มาจากคำว่า ฐาน ในภาษาสันสกฤตอีกทอดหนึ่ง (ตรงกับคำว่า ฉาน ในภาษาบาลี) ซึ่งหมายถึง การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่ เป็นอัปปนาสมาธิ มีจิตที่สงบและประณีต ซึ่งหลักความงามในพระพุทธรูปศาสนานิกายเซนของญี่ปุ่นนั้นมีมุมมองที่แตกต่างจากศาสนาพุทธแบบเถรวาทที่น่าพิจารณา ซึ่งกล่าวถึงความงามในแง่ของสุนทรียศาสตร์ ตัวอย่างดังนี้ เราทำงานอยู่ในห้องที่มีแจกันเล็ก ๆ หนึ่งใบ พร้อมมีดอกไม้สดที่สวยงามปักไว้ ซึ่งดอกไม้เหล่านั้นจะอยู่ได้เพียงวันสองวันก็จะเหี่ยวแห้งไป หลายวันต่อมาเมื่อเราเปิดหน้าต่าง ลมพัดวูบมาต้องดอกไม้เหล่านั้น ในทรรศนะของเซนกล่าวว่า ลมพัดดอกไม้แห้งตกลงจากแจกันนั้นแหละคือความงาม นิกายเซนไม่ได้มองว่าดอกไม้สดในแจกันวันที่หนึ่งหรือวันที่สองนั้นเป็นสิ่งที่ความงาม สังเกตได้ว่าคำว่า ความงาม ไม่ได้แปลว่าสวย เพราะว่าดอกไม้มันแห้งไปแล้ว แต่สิ่งที่งามในทรรศนะเซนนั้นคือสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วมันกระตุกใจ ทำให้เราคิดอะไรไปต่าง ๆ นานาในหัวใจของเรา ซึ่งการที่ลมพัดดอกไม้ร่วงจากแจกันนั้น ให้ความคิดความอ่านในคนเรามากกว่าดอกไม้สดที่สวยงาม

เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าความงาม ในทางสุนทรียศาสตร์ ไม่ใช่ของที่ปรากฏในอายตนะคือ ตา ซึ่งคุณสมบัติของคำว่า “สวยงามจะปรากฏขึ้นต่อตา” ส่วนคุณสมบัติของความว่า “งาม” นั้น ปรากฏขึ้นต่อใจและความคิด ศาสนาพุทธนิกายเซนนำแนวคิดเรื่อง “ไม่งาม” ไปปรุงแต่งให้เป็นงานศิลปะได้ก็คือเรื่องความงาม เราทุกคนมีภาพของความสมบูรณ์แบบอยู่ในใจ ดังนั้นเวลาเราตัดสินงานศิลปะแขนงต่าง ๆ งานศิลปะไหนอยู่ใกล้แบบในใจของเราที่สุดนั่นคือความสวย ซึ่งมีนัยเกี่ยวข้องกับคำว่าสมบูรณ์ แต่คำว่างามนั้นเกิดจากการวิเคราะห์ความจริงจากธรรมชาติ อธิบายด้วยธรรมชาติของชีวิตที่ไม่สมบูรณ์ ซึ่งความไม่สมบูรณ์นั้นถือว่าเป็น “สัจธรรม” เราอยู่ในโลกของความไม่สมบูรณ์ การที่เรามีนิสัยชอบของที่สมบูรณ์ มันจึงขัดต่อธรรมชาติ เพราะฉะนั้นวิชาสุนทรียศาสตร์จึงเป็นวิชาที่สอนให้เรารู้จักความงาม ซึ่งความงามที่เราเข้าใจนั้นจะทำให้เรามองเห็นว่าจริง ๆ แล้ว ความไม่สมบูรณ์นั้นแหละมันคือความงาม

ศิลปะกับศีลธรรม

สิ่งที่เป็นอุปสรรคทำให้การทำงานศิลปะไม่ได้รับการพัฒนาคือ ชาวสังคมที่มักไปเรียกร้องกับศิลปินผู้สร้างสรรค์งานศิลปะว่าควรออกมารับผิดชอบต่อศีลธรรม ซึ่งว่างานศิลปะนั้นควรทำให้จิตใจมนุษย์สูงส่งดีขึ้น ทั้งนี้การขึ้นชื่อของสังคมอย่างนี้ในทฤษฎีของหลักสุนทรียศาสตร์นั้นเป็นสิ่งไม่ควร เพราะการไปเรียกร้องดังกล่าวนั้นดูจะผิดที่ผิดทางนั่นเอง ซึ่งถ้าจะไปเรียกร้องเรื่องนี้ต้องไปทำงานด้านศาสนาจะสมควรกว่า ด้วยหน้าที่สอนให้คนทำดีมีศีลธรรมนั้นผูกโยงอยู่กับศาสนา แต่สังคมก็กลับมักจะเรียกร้องศีลธรรมกับงานศิลปะอยู่ร่ำไป เหตุผลดังกล่าว นักวาดรูปอย่างอาจารย์อนุพงษ์ จันทร ในภาพชุดภิกษุสันดานกา ภาพที่ถูกบุกกรีดของอาจารย์ถวัลย์ ดัชนี หรือความเห็นของอาจารย์เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ ในเรื่องพระอุลตราแมนจึงไม่รู้สึกละอะไรไปมากกว่าการสร้างงานศิลปะที่พัฒนา

แต่กระนั้นศิลปะก็มีวิธีการทำงานบางอย่าง ที่สามารถเปลี่ยนวิถีชีวิตคนได้ แต่การเปลี่ยนวิถีชีวิตคนนั้น เป็นคนละแนวทางกับทางศาสนาที่ทำ ด้วยศิลปะนั้นสอนให้ปุถุชนเรียนรู้กับการใช้ชีวิตจริง ลองผิดลองถูกเอง ผสมผสานกับการอ่าน ซึ่งบางครั้งเมื่อเราเห็นความผิดพลาดที่บรรจุอยู่ในงานศิลปะนั้น ๆ ก็สามารถทำให้ปุถุชนนั้น ๆ เรียนรู้ได้เช่นเดียวกัน แต่ไม่ควรจะยึดเยียดเกินไป เพราะการเรียนรู้ผ่านงานศิลปะมีข้อจำกัดในบางบุคคล ถ้าคนคนนั้นเป็นคนดี ๆ การรับรู้ในงานศิลปะก็มักติดพันในทางแห่งศีลธรรมก็อย่าหวังว่าจะเข้าถึงลึกซึ้งได้ รังแต่จะทำให้งานศิลปะนั้นถูกจำกัดด้วยความรู้พื้นฐานทางสังคม วงการศิลปะในแบบไทยจึงพัฒนาได้ช้ากว่ายุโรป แต่ถ้าผู้รังสรรค์งานศิลปะมีจิตใจที่โน้มเอียงสู่หลักธรรมคำสอนของศาสนา ศิลปะนั้น ๆ จึงยังประโยชน์ในทางสร้างปิติทั้งฝั่งศาสนาและศิลปะ สูงสุดสำหรับงานศิลปะคือการได้รับใช้พระศาสนา ฉะนั้นศิลปะที่เอิบประมมากที่สุด ควรจะใคร่ครวญถึงหลักศาสนาบ้างในบางครั้ง

การรังสรรค์ศิลปะบริสุทธิ์จากศิลปิน

สามัญสำนึกแห่งความรู้ ความรักและประสบการณ์ คือเครื่องกล่อมเกลาจิตวิญญาณให้มนุษย์ได้ค้นพบตัวตนในเชิงศิลปะ ซึ่งเป็นเรื่องที่มนุษย์ผู้มุ่งสู่ศิลปินเป็นที่พึงที่ระลึกจำเป็นต้องเสาะแสวงหาจากศิลปะสู่สมาธิ นำมาซึ่งปัญญา เมื่อนักแสวงหาถึงความถึงพร้อมซึ่งไตรสิกขาดังกล่าวแล้ว จะเกิดปัญญาพาไปสู่ความสามารถในการค้นพบตัวตนที่มีเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ นั่นคือศิลปิน

การเข้าถึงซึ่งศิลปะนั้นมีความละเอียดอ่อนไปตามแต่ละประเภท บางอย่างเป็นการเข้าถึงเพียงแค่กระพี้ เช่น การฟังดนตรี เราผ่านการฝึกฟังเสียงดนตรีด้วยการหลับตาฟังและสามารถทราบได้ว่าเสียงนี้โน้ตอะไรอย่างปราดเปรื่อง ซึ่งนั่นคือเรายังไม่ใช่ศิลปิน เพียงทราบถึงกระบวนการของดนตรีทางกายภาพ เป็นแค่การวัดผลด้วยการฟังเพียงเท่านั้น เพราะฉะนั้นวิธีการวินิจฉัยว่าสิ่งนั้นคือศิลปะหรือไม่ยังต้องใช้การให้ข้อมูลที่อยู่ภายในดนตรี ศิลปิน และผู้ชมเป็นเครื่องวัด ถ้าใช้ห้วงแบบการฟังเพลงนั้น ถือว่ายังไม่ใช่ศิลปะ แต่ทุกก็ยังเป็นอุปกรณ์สำคัญที่ใช้ไปสู่การเข้าถึงซึ่งหัวใจ กระบวนการเข้าถึงศิลปะนั้นจึงมีกระบวนการเรียนรู้ที่ลึกซึ้ง

เมื่อถึงจุดหนึ่งซึ่งลึกซึ้งต่อความรู้สึกของศิลปิน การรังสรรค์ศิลปะบริสุทธิ์นั้น คือการเข้าถึงซึ่งสมาธิอันมีลักษณะตรงข้ามกับการแสวงหาความเป็นศิลปิน โดยนักแสวงหาศิลปินเมื่อได้มาซึ่งเอกลักษณ์

และอัตลักษณ์แล้ว จะทำลายสิ่งที่พบอันเป็นปัจเจกนั้นลง จากอัตตาไปสู่ความเป็นอนัตตา เมื่อศิลปินไม่มีอนัตตา จะมีสมาธิอันเป็นอนัตตภาวะ คือ ธรรมชาติแห่งความไม่มีที่สิ้นสุด เป็นสภาวะแห่งความว่างที่ไร้ขอบเขตจำกัด คือ “จิตว่าง” เมื่อจิตของศิลปินนั้นว่าง งานที่ได้รับการรังสรรค์จึงสะอาด เรียกว่า ศิลปะบริสุทธิ์

ศิลปะบริสุทธิ์ (Pure art) คือ งานวิจิตรศิลป์ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อความงาม ความพอใจ สร้างสรรค์ตามความรู้สึกนึกคิดของทหรศนะศิลปินมากกว่าประโยชน์ใช้สอย เป็นลักษณะของศิลปะบริสุทธิ์ เรียกศิลปะสาขานี้ว่า ประณีตศิลป์ อันมี จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม นาฏศิลป์ ดนตรี เป็นต้น ซึ่งการฝึกฝีมือให้เข้าถึงขั้นศิลปะบริสุทธิ์นั้น ไขว่คว้าทำกันได้บรรดามี แต่การฝึกใจให้ถึงขั้นศิลปะบริสุทธิ์นั้น เป็นสิ่งยาก เพราะศิลปินมักพะรุงพะรังกับกิเลสรูป การรังสรรค์งานที่เป็นศิลปะบริสุทธิ์ทางใจจึงสำคัญกว่าฝีมือ

ในทางดนตรีนาฏศิลป์พบเห็นได้ในครูผู้ใหญ่ผู้ที่มีภูมิรู้ภูมิธรรมสูง ศิลปะของท่านอาจไม่เหลือซึ่งรสมือด้วยความซราภาพแห่งสังขาร แต่พลังการถ่ายทอดศิลปะนั้นเผยออกมาสู่ศิษย์ ทั้งศีล สมาธิ และปัญญาอันพร้อมมูล ครูผู้ใหญ่ลักษณะดังกล่าว เราจึงกราบได้อย่างสนิทใจ ซึ่งการฝึกหัดให้ตนเองโน้มน้าวใจไปสู่ ศีล สมาธิ และปัญญานั้น สามารถฝึกหัดขัดเกลาได้ ไม่ต้องรอให้แก่ซราภาพ เพราะผลแห่งศิลปะนั้นรอศิลปินผลิตสู่มหาชนอยู่ทุกขณะเวลา ศิลปะคือองคาพยพของมรดกทางจิตวิญญาณจากมนุษยชาติ หากปราศจากศิลปะเสียสิ้นแล้ว สภาพแวดล้อมโดยรอบกายจะขาดความสวยงามทางจิตวิญญาณ ซึ่งมีความสำคัญในทางปิติ กระบวนการรังสรรค์ศิลปะบริสุทธิ์ของศิลปินจึงมีความสำคัญต่อระบอบมนุษย์อย่างที่สุด

จากสารัตถะแห่งศาสนสุนทรียศาสตร์ข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่ากระบวนการกล่อมเกลามนุษย์ให้กลายเป็นผู้มีจิตใจสูง มี 3 ลักษณะ คือ วิทยาการ ศาสนา จริยธรรม และศิลปะ ซึ่งหลักทางศิลปะหรือสุนทรียศาสตร์นั้น เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยความงาม แต่ด้วยระบบการกล่อมเกลารวมของวิถีชีวิตไทยซึ่งอยู่ภายใต้บรรพพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท อันมีข้อจำกัดในการเข้าถึงศิลปะตลอดจนมุมมองที่มีต่อศิลปะของพุทธศาสนิกชนชาวพุทธ กระบวนการอธิบายงานด้านศาสนาในเชิงศิลปะของชาวไทยจึงมีความคลาดเคลื่อนไปจากศาสนาอื่นทั่วโลก ซึ่งแม้หลักศาสนาพุทธในนิยามเถรวาทจะปฏิเสธหลักของความงามเชิงศิลปะ แต่เมื่อได้ศึกษาภูมิหลังแห่งศาสนาพุทธ พบว่า ในพระไตรปิฎกปรากฏร่องรอยการนำศิลปะทางด้านดนตรีคีตศิลป์ไปใช้ในการสั่งสอน สืบทอดพระศาสนาโดยพระสมณโคดมเป็นจำนวนมาก ทั้งพบการนำศิลปะเข้ามาบูรณประกอบไปกับงานด้านศาสนาเป็นจำนวนมาก เช่น การร้องเพลงของภิกษุ ท่วงทำนองสวดในศาสนาพุทธ การประพันธ์ฉันท์และกลอนต่าง ๆ ในการเรียนเปรียญธรรม การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทย เป็นต้น ซึ่งเรื่องที่ขัดแย้งกับหลักวินัยศีลในวัตรปฏิบัติของภิกษุและฆราวาสที่เกิดขึ้นนั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ตราขึ้นไว้อย่างหลวม ๆ ด้วยมนุษย์จะทำงานทางด้านศาสนาและจริยศาสตร์ที่ดีนั้น ควรจะเป็นผู้ที่โน้มน้าวใจสู่กระบวนการสุนทรียศาสตร์ เพราะสิ่งต่าง ๆ ที่ผู้ถึงพร้อมทั้งศาสนาและศิลปะเข้าใจนั้น เขาเหล่านั้นเมื่อจะหยิบยื่นแนวคิดอันใดอันหนึ่งจะไม่หยิบยื่นให้กับผู้อื่นแบบทื่อ ๆ โดยปราศจากศิลปะ แต่การถ่ายทอดองค์ความรู้ของผู้ถึงพร้อมนั้น

จะประณีตงดงามน่าจดจำกว่าคนที่ไม่มีศิลปะ ที่สำคัญคือนักศิลปะที่ดีควรคำนึงถึงหลักศาสนา ในการรังสรรค์ผลงานศิลปะ

ทั้งศาสนาและสุนทรียศาสตร์นั้นล้วนเป็นศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์แห่งการพึ่งพาอาศัยกัน สามารถใช้คำว่า อิทัปปัจจยตา ได้อย่างสนิทใจ กล่าวคือ ไม่มีสิ่งใดอยู่ได้ด้วยตนเอง เมื่อทั้งสองศาสตร์ ปราศจากการไม่มีตัวตน เป็นปัจเจกภาพเมื่อใด ศาสตร์ที่คอยเกื้อหนุนทั้งสองจะกลายเป็นหนึ่งเดียวกัน กับทุกสิ่งได้

รายการอ้างอิง

ดนตรีกับศาสนาพุทธนิกายวัชรยาน (Buddhist Music Manifesto). (2564).

<https://dharmafarer.wordpress.com/tag/improvization/>

พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 1. (2564). ที่มณีกาย สีลขันธวรรค.

<https://84000.org/tipitaka/read/?nhindex09>.

พระมหาปริสสลักษณะ. (2564).

<https://buddhadhamma.uttarayandham.org/others/c/0/i/12575813/32-signs-great-man>

พระไตรปิฎก เล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 2 [ฉบับมหาจุฬาฯ] ที่มณีกาย มหาวรรค มหาปรินิพพาน

สูตร (16). (2560). <https://84000.org/tipitaka/book/v.php?B=10&A=1888&Z=3915>

พระไตรปิฎก เล่มที่ 25 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 17 ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ-ธรรมบท-อุทาน-

อิติวุตตะกะ-สุตตนิบาต. (2560).

<https://84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=25&A=2384&Z=2422>

พระสิริมังคลาจารย์. (2564). มงคลัตถทีปนี. <http://www.thammasatu.net/balee/mkthai.php?Page=1&park=1>.

สมภาร พรหมทา. (2564, 16 เมษายน 2564). สุนทรียศาสตร์ศึกษา. <https://youtu.be/ETiHFTEenk8>

เหม เวชกร. (2545). สมุดภาพพระพุทธรูปประวัติฉบับอนุรักษ์ภาพเขียนทางพระพุทธศาสนา.

<https://84000.org/tipitaka/picture/f21.html>.

อรรถกถาพระธรรมบท (ภาค 6). (2564). http://www.palidict.com/dl/DP_THml6.pdf